

Jakabb Oszkár: Madárnévkalauz. A Kárpát-medence madarainak névkalauza. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 209 lap

Meghatározott fogalmi körbe tartozó szavakról több könyv és tanulmány is megjelent, ezek egy-egy adott szókészleti terület anyagát dolgozzák fel. A magyar madárnevek szemantikai vizsgálatát, szótörténetét, szóföldrajzát és etimológiáját mutatják be Kiss Jenő művei (*Magyar madárnevek*. Budapest, 1984; *A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei*. Budapest, 1985). Előbbi az európai madarak magyar neveit illetően biztos forrás, rendkívül alapos kutatásokra támaszkodó, kimerítő vizsgálat.

A budapesti Tinta Könyvkiadó nyelvészeti szakkönyv- és szótárkiadó. A „Magyar nyelv kézikönyvei”, a „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához”, valamint az „Ékesszólás Kiskönyvtára” sorozatának eddig megjelent kötetei egy nyelvi „székesegyház” építkezésének a pillérei. Hogy időtálló művek készülnek ebben a műhelyben, az a magyar madárnévismeret tekintetében is nyilvánvalóvá vált. A *Madárnévkalauz* sikerének titka a madarak szépsége, haszna, éneke, a madárvilág és az emberiség koevolúciója, a szófejtés varázsa. Erre érzett rá a kiadó, ez igazítja már évtizedek óta a kérdés iránt elkötelezett szerzőt.

Jakabb Oszkár évtizedes munkáját dicséző *Madárnévkalauza* a „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” sorozat 132. tagja. A szerző a Kárpát-medence madárfaunájának névkincsét mutatja be. Kutatómunkájának eredményeit összefoglaló könyve 72 családot, több mint 400 fajt vizsgál, egy-egy névnek a jelentésén túl eredetét, etimológiáját is ismerteti, és összefoglalja az adott madárról a legfontosabb tudnivalókat. A népi és tudományos madárnevek felsorolásával, a latin szaknyelvi terminusok szemrevételezésével segít a madarak megismerésében is. A szerző és a téma érdemeinek szemléltetésére itt nem érdemes kiragadott példát idéznünk, a kalauz ornitológiai értékei, haszna mellett a szótár nyelvészeti eredményei is becsesek.

A kötet elején olvasható morfológiai rész után a *Bevezetés a nevezéktanba* című fejezet a binominális nomenklatúra, a taxonómikus rangsor, a névírás (nyelvtan, transliteráció) problémakörébe vezet be. Ezt követi a *Madárnevek elemzése*. A II. rész a Kárpát-medence madarainak a névkalauza. A névtani törzanyagot Jakabb alfabetikus sorrendbe szedve a könyv végi mutatóban közli, a szövegben a címszók élén nem a magyar madárnevek, hanem a madárfaj latin neve áll vastagon szedve. Ezt követi a hatályos magyar, majd angol szakirodalmi elnevezés. A szerző először is választ ad a latin szaknyelvi nevek és gyakran az angol nevek eredetére. A magyar nevek elemzésénél kiderül, hogy igen gyakori a hangutánzó eredetű név, a névadásban gyakran megemlékeznek a faj első megfigyelőjéről vagy az első leírt példány származási helyéről. Sor kerül a legelterjedtebb magyar népnyelvi nevek bemutatására is.

A szájhagyományban több hangalakban, illetve gyakran több jelentésben is használatos madárnév leírva is több formában rögzülhetett egy szűk körben (a kézírás olvasóinak a körében). A ki nyomtatott madárnevek sorsa még izgalmasabb: a könyvnyomtatás korától vált tömegessé a madárnevek ősidők óta tartó vándorlása a kultúrák és a nyelvek között. Van, amit nem kapunk meg, talán nem is várhatunk el a *Madárnévkalauztól*. Szókészleti vizsgálódásoknál ugyanis az adatközlő részbe szótörténet tartozik, amely élénk tárja a szó (ebben az esetben a madárnév) első felbukkanását a magyar írásbeliségben, rávilágít a további időrendi előfordulására és korabeli jelentésére a nyelvemlékekben, szójegyzékekben, szótártörödékekben, glosszákban, nomenklaturákban. A 17. század végétől szaporodó állattani szakmunkák, szótárak, ismeretterjesztő kiadványok, természettudományos folyóiratok anyagából szintén hasznos adatolni. A 19. századtól megjelent ornitológiai művek a legtöbb esetben hű képet festenek az elnevezés koráról, múltjáról, az alakváltozatokról és a jelentésváltozások láncáról is.

A szerző nem nyelvész, így nem ír szóföldrajzot sem. Noha a szócikkek nyelvi részét népnyelvi, nyelvjárási adatok zárják le, és a madárneveket, különösen a népi elnevezéseket illetően fontos tudni, hogy hol bukkannak föl, honnan származnak, nem dolgozza föl az egyes nevek előfordulását a nyelvjárásokban, tájnyelvekben. A tájszavak forrásán kívül a gyűjtés helyét is érdemes közölni, amely lehet országrész (pl. Erdély, Dunántúl), kisebb-nagyobb tájegység (pl. Hegyalja), város vagy falu, de földrajzi egység is (pl. Balaton). Kár, hogy a címszóra vonatkozó jelentésbeli tudnivalókon és a magyarázó részben a névadási szemlélet háttérével foglalkozó ismeretanyagon kívül nem szerepelnek az egyes nevek párhuzamai, idegen nyelvi megfelelői (esetenként az angolt leszámítva).

Amiben azonban nagyon értékes Jakabb Oszkár műve, az az, hogy vizsgálja a magyar és latin elnevezések alaki felépítését, létrejöttük mikéntjét, és a névadás indítékát megvilágító etimológiai magyarázatokat ad. Mégpedig hiteles magyarázatokat, hiszen rendkívül kiterjedt ornitológiai jártassága, alapos madárismerete és hatalmas magyar madártani szakkönyvgyűjteménye révén a név alapját megvilágító megjegyzései megbízhatóak. A jellemző tulajdonságok ugyanis sokszor nagyban befolyásolták az illető madár elnevezését, gyakran szolgáltak névadási indítékul. És éppen itt tévedhet a leggyakrabban a könyvtárakban kutató etimológus; a nyelvész kielégítő állattani tájékozottság nélkül néha csak találgathat. Esetleg nézete szerint nyelvi szempontból kifogástalan magyarázatot ad, amely azonban a zoológusok körében – joggal – elutasításra talál. Nyilvánvalóan a madárfajokhoz jól értő, fölépítésüket, alakjukat, színüket, élőhelyüket, hangjukat, egyéb jellemzőiket kiválóan ismerő felkészült zoológusok, ornitológusok szómagyarázatai a hihetőbbek. Mivel madárneveink igen jelentős hányada a magyar nyelv külön életében, belső nyelvi fejlődéssel keletkezett elnevezés, a névadási szemlélet hátterét kellett kideríteni. Gyakran a jelölt állat kimerítő zoológiai leírásán kívül a vele kapcsolatos néprajzi, gazdasági, környezetvédelmi kutatások eredményei segíthetnek. A madár morfológiai ismertetését, az élőhelyére vonatkozó adatokat, táplálkozásbeli felhasználását vagy szerepét a vadászatban, a hiedelemvilágban és a népszokásokban feltáró szakirodalom nyújthat fogódzót a névadási motívum keresésében.

A nevek eredetvizsgálatát illetően az olvasónak hiányérzete támadhat néhány olyan közismert madárnévénél, ahol a szerző adós marad a nevek magyarázatával. Általában elmondható, hogy ezek főként generikus nevek, míg a szaknyelvi faji jelző eredetére szinte mindig megtaláljuk a választ. Például a *vöcsök* név etimológiája nem szerepel a könyvben (származékszó a finnugor *vöcs-* alapszóból), ugyanakkor a *bübos vöcsök*, *királyvöcsök*, *fekete-* és *vörösnakú vöcsök*, *füles vöcsök* faji nevének indítékát olvashatjuk. Hiába keressük *holló* szavunk eredetét (ösi hangutánzó madárnév az uráli korból). A *gém* nevével elkelt volna az 'ismeretlen eredetű' felvilágosítás, ugyanakkor a *szürke gém*, *fösgém*, *darugém*, *vörös*, *fejér gém*, *üstökös gém* stb. összetett nevek előtagjai jól kirajzolódnak. A névadás alapja kiderül a *szirti sas*, *havasi sas*, *parlagi sas*, *királysas*, *pusztai sas*, *gatyás sas* stb. terminusok esetében, ám magával a *sas* névvel nem foglalkozik a szerző (bizonytalan eredetű, talán finnugor örökség). A finnek nemzeti madarának magyar *hattyú* neve sincs származtatva (finnugor eredetű), de már az *énekes hattyú*, *bütykös hattyú*, *fekete hattyú* terminusok faji jelzőjéről olvashatunk. És egy nemi név, amely helytelenül szerepel: a *fogoly* madárnév nem a német *Vogel* 'madár' átvétele, ez az 1899-ből származó feltevés nem tartható (származékszó, *fog-* töve, alapszava uráli eredetű).

A *Függelék*ben magyar vonatkozások kaptak helyet, az *Egyéb érdekességek* című fejezet nemcsak ornitológusok és madárbarátok számára vonzó olvasmány. Nagyon valószínű, hogy a nyelvészeti vonatkozású tudnivalókon kívül szívesen vette volna más madaraknál is az érdeklődő olvasó, ha a szerző áttekintette volna egészen röviden egy-egy madár szerepét a hitvilágban, a táplálkozásban, sőt néprajzi vonatkozásait is. A munkát az igen hasznos, jó visszakeresést biztosító latin, magyar, angol névmutató és egy betűrendes családnévmutató zárja le.

Végezetül megemlítenéd még, hogy a könyvben a magyar madárnevek írásmódja dicséretesen hibátlan, ám a görög szavaknál talán jobb lett volna a vonatkozó helyesírási irányelvnek megfelelően és az akadémiai helyesírással összhangban (illetve az OH ajánlái alapján) az úgynevezett „népszerű” (magyaros) átírást használni, szemben az inkább nemzetközi „tudományos” átírással.

Összegzésül az állapítható meg, hogy jól szerkesztett, világosan felépített kötet a *Madárnevkalauz*, a nem szakember olvasónak is könnyű benne eligazodni. Magas színvonalú, terjedelmes mű, és külalakjában is ízléses, igényes kiadvány. Haszonnal forgatható a kérdéskör iránt általában érdeklődők, a nyelvész kutatók és ornitológusok számára egyaránt. Remélhetőleg minél több olvasóhoz eljut, és akkor bizonyos, hogy nemcsak sokakat megismertet, hanem sokakat meg is nyer majd a madárvilág szeretetének és a nevek kutatásának.

RÁCZ JÁNOS